

Ενότητα 23

*Η ελληνική οικονομία και κοινωνία
κατά τον 19^ο αι.*

Α. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Έκταση και Πληθυσμός

Πληθυσμός:

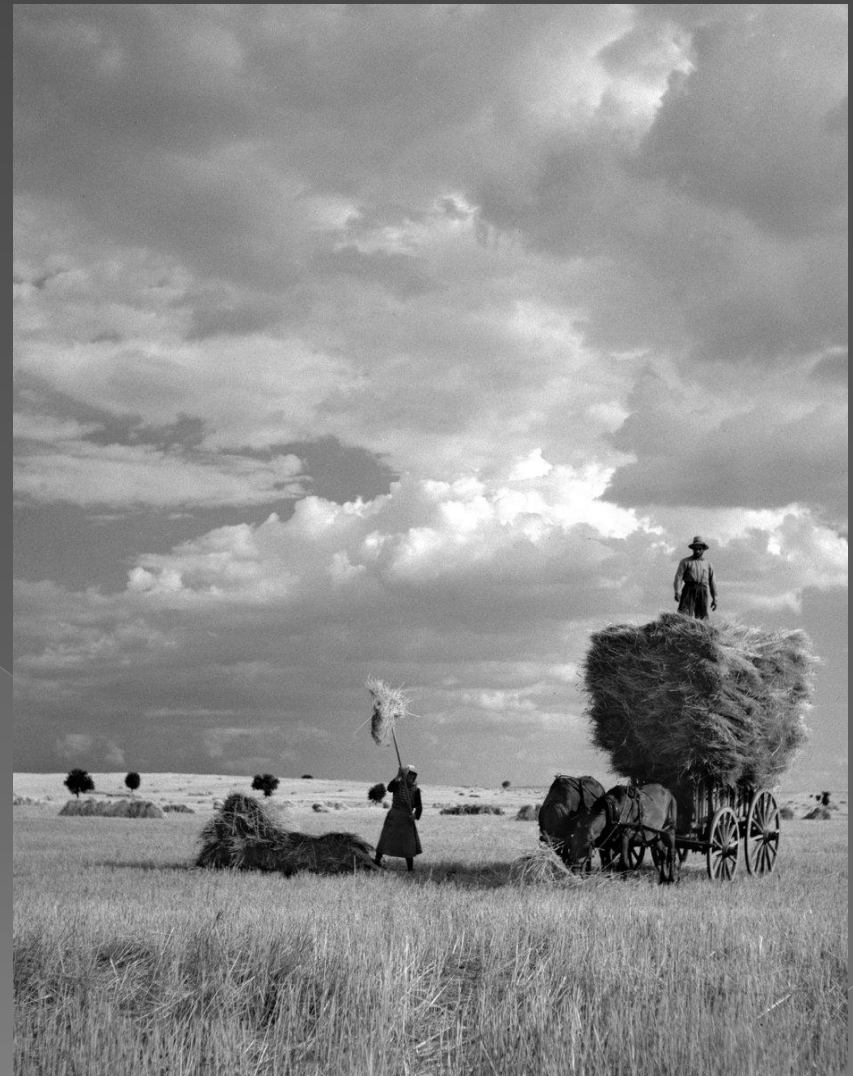
- 1830: 750000 κάτοικοι
- Σταδιακή αύξηση
- Διπλάσιος αριθμός Ελλήνων εκτός συνόρων
- Σημαντικά κέντρα: **Αθήνα** (πρωτεύουσα από 1834), **Πάτρα, Σύρος, Πειραιάς**
- Πληθυσμός Αθήνας 10πλασιάζεται στα 1840-1907

- Παρά τις ενσωματώσεις Επτανήσων & Θεσσαλίας, Ελληνικό κράτος περιορισμένης έκτασης

2. Ο αγροτικός τομέας

- ◉ Δεσπόζει στην ελληνική οικονομία
- ◉ 5.000.000 στρέμματα οι **εθνικές γαίες** = εκτάσεις γης που πριν την επανάσταση ήταν οθωμανικές ιδιοκτησίες και μετά την επανάσταση πέρασαν σε ελληνικό έλεγχο
- ◉ Ελληνικό κράτος ούτε τις μοίρασε δωρεάν στους αγρότες ούτε τις πούλησε στους προκρίτους
- ◉ Θέμα σε εκκρεμότητα → καταπάτηση μεγάλου μέρους, μετατροπή σε ιδιόκτητα εδάφη
- ◉ 1871 πρωθυπουργός Αλ. Κουμουνδούρος διένειμε όσες γαίες είχαν απομείνει

- ◉ 1881 ενσωμάτωση Θεσσαλίας → πρόβλημα **τσιφλικιών** = μεγάλα κτήματα που ανήκαν ως τότε σε Τούρκους γαιοκτήμονες και καλλιεργούνταν από κολίγους (ακτήμονες Έλληνες αγρότες)
- ◉ Κτήματα αντί να μοιραστούν στους Έλληνες καλλιεργητές (κολίγους) πουλήθηκαν από τους Τούρκους ιδιοκτήτες σε Έλληνες κεφαλαιούχους (**τσιφλικάδες**)

Φωτογραφία του Τάκη Τλούπα

◀ Ο τραπεζίτης Παύλος Στεφάνοβικ Σκυλίτσης και άλλοι τραπεζίτες της Κωνσταντινούπολης. 1885. Ο Σκυλίτσης ήταν ένας από τους ομογενείς που αγόρασαν γη στη Θεσσαλία.

► Θεσσαλία, αρχές. 20^{ου} αι.

Κονάκια τσιφλικάδων στη Θεσσαλία

1903. Στο τσιφλίκι της οικογένειας Βλιτσάκη στη Βάνιαρη Καρδίτσας. Πίσω, η «επιστασία», η διαμονή του γαιοκτήμονα. Τα χαμηλά χτίσματα (σαρτάρες) ήταν οι κατοικίες των κολλήγων (Αρχείο Μ. Κλιάφα)

1. Αγρότες και αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία του 19ου αιώνα

Οι κολίγοι δεν αποδέχθηκαν αδιαμαρτύρητα την επιδείνωση της θέσης τους. Ευθύς εξ αρχής αντέδρασαν αρνούμενοι να υπογράφουν τα μισθωτήρια κολιγικά συμβόλαια με αποτέλεσμα να έρχονται σε συνεχείς προστριβές με τους επιστάτες και τους ανθρώπους των τσιφλικούχων, που κατέληγαν σε έντονους διαπληκτισμούς ή ακόμη και σε αιματηρές συμπλοκές. Οι γαιοκτήμονες, από τη μεριά τους, έχοντας την κυβερνητική υποστήριξη και βοηθούμενοι από τη χωροφυλακή και το στρατό, επιχειρούσαν να τρομοκρατήσουν τους αγρότες, επισείοντας την απειλή της επικείμενης έξωσης.

Κ. Αρώνη-Τσίχλη, «Το αγροτικό ζήτημα», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 5, σ. 86.

- Γενικά, (με εξαίρεση τη Θεσσαλία) η γεωργία στην Ελλάδα βασίζεται στην μικρή ιδιοκτησία (κλήρο), που καλλιεργείται από τον αγρότη και την οικογένειά του
- Κύρια προϊόντα η σταφίδα, ελιές, καπνά, σιτηρά
- **Σταφίδα**: μεγάλη ζήτηση στην Ευρώπη, εξελίσσεται σε μονοκαλλιέργεια στη ΒΔ Πελοπόννησο ➤ συσσώρευση πλούτου και ευάλωτη τοπική οικονομία (π.χ. κρίση της σταφίδας)

2. Αγρότες επεξεργάζονται σταφίδα.

Συνεταιρισμός Σταφιδοκάρπου Ανδραγούστης Αιγιαλείας

Σύμφωνα με τη Χριστίνα Αγριαντώνη (2010) «η καλλιέργεια της σταφίδας είχε αρχίσει να απλώνεται στα βορειοδυτικά παράλια της Πελοποννήσου και στα Ιόνια νησιά, ήδη από το τέλος του 18ου αιώνα (...)» (σελ.62). Από το τέλος της δεκαετίας του 1830 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1860, ο όγκος της παραγωγής υπερδεκαπλασιάστηκε. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η σταφίδα αποτελούσε το ένα τρίτο της αξίας των ελληνικών εξαγωγών το 1845 και το μισό σχεδόν την περίοδο 1870-1874.¹¹ Έως τις αρχές του 1860 η νέα καλλιέργεια κερδίζει συνεχώς εδάφη, ένα μεγάλο μέρος των οποίων είναι νέες γαίες, ακαλλιέργητες έως τότε. Η σταφιδάμπελος προσελκύει στην πεδιάδα της Πελοποννήσου πληθυσμούς των ορεινών περιοχών της χερσονήσου, που ζούσαν έως τότε από τις παραδοσιακές αγροκτηνοτροφικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες τους.

Πιο αναλυτικά, η πρώτη ώθηση ξεκίνησε το 1830 με τις τιμές να κινούνται σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα. Αργότερα, στα χρόνια 1844-1846, η περαιτέρω ανάκαμψη των τιμών και η μείωση των τελών εισαγωγής της σταφίδας στην Αγγλία έδωσαν νέα ώθηση στις καλλιέργειες. Η κίνηση ανακόπτεται με την ευρωπαϊκή κρίση του 1848-1849 και κυρίως με την καταστροφή της παραγωγής επί τέσσερα συνεχόμενα χρόνια από μια αρρώστια των κλημάτων. Ξαναρχίζει ορμητικότερη το 1856, όταν το θειάφισμα των σταφιδάμπελων έγινε υποχρεωτική διαδικασία. Η σχετική επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγής, που παρατηρείται μεταξύ 1871 και 1875, υποδεικνύει ότι ο ρυθμός επέκτασης των καλλιεργειών επιβραδύνθηκε κατά την προηγούμενη δεκαετία, στα χρόνια 1865-1870. Μια τελευταία ώθηση παρατηρείται στα 1873-1875, περίοδος κατά την οποία σημειώνεται νέα αυξητική τάση των τιμών.

Στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, η καλλιέργεια και το εμπόριο της σταφίδας υπήρξε ο κεντρικός μοχλός της ανάπτυξης της οικονομίας αγοράς χωρίς την οποία η εκβιομηχάνιση θα ήταν αδιανόητη. Ένα ακόμη συμπέρασμα είναι ότι οι Έλληνες αγρότες έχουν την τάση να στρέφονται προς τις πιο εμπορευματικές καλλιέργειες, ανάλογα με τη ζήτηση των εξωτερικών αγορών και τις δυνατότητες της κάθε περιοχής.

Από την δεκαετία του 1870 και μετά επιταχύνεται η αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα. Οι τρεις πόλεις που ήταν σημαντικά βιομηχανικά κέντρα ήταν η Πάτρα, η Ερμούπολη και ο Πειραιάς.¹²

Σταφιδοπαραγωγοί Ανδραγούστας 1930

3. Το εμπόριο

- ◉ Εξαγωγικό: σταφίδες, λάδι κ. ά. αγροτικά προϊόντα
- ◉ Εισαγωγή: δημητριακά (σιτάρι), υφάσματα, νήματα, αργότερα άνθρακας, ξυλεία, μηχανήματα

Ναυτιλία → μοχλός οικονομικής ανάπτυξης

3. Έλληνες ναυτικοί στο μηχανοστάσιο ελληνικού ατμόπλοιου στα τέλη του 19ου αιώνα.

ΣΥΡΟΣ

Σύρος: κύριο εμπορικό κέντρο χώρας
σημασία για όλη τη Μεσόγειο

Πάτρα: κύριο λιμάνι εξαγωγής
σταφίδας

- Πειραιάς: αναπτύσσεται γρήγορα στο τέλος του 19ου αι.

Το λιμάνι του Πειραιά στα τέλη του 19^{ου} αι. και το 2011

Τι παρατηρείτε;

2. Οι μεγαλύτεροι στόλοι ιστιοφόρων της Ευρώπης (χωρητικότητα σε τόνους)

Κράτος	1850	1860	1870
Ηνωμένο Βασίλειο	3.396.659	4.204.360	4.577.855
Νορβηγία	298.315	558.927	1.009.200
Ιταλία			980.064
Γαλλία	674.228	928.099	917.633
Γερμανία			900.361
Ολλανδία	289.870	423.790	370.159
Ελλάδα	214.248	170.866	357.435
Αυστροουγγαρία			279.400
Ισπανία			326.348

Πηγή: Τζ. Χαρλαύτη, «Ιστιοφόρος ναυτιλία», *Ιστορία του νέου ελληνισμού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, τόμ. 4ος, σ. 108.

4. Τραπεζικό σύστημα

- 1841: ίδρυση Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΕΤΕ) με πρωτοβουλία του κράτους
- Δικαίωμα να εκδώσει χαρτονομίσματα
- Ως τότε δεν υπήρχαν τράπεζες και δάνεια δίνονταν από ιδιώτες

5. Βιομηχανία

- Πολύ αργή ανάπτυξη
- Αιτίες: έλλειψη κεφαλαίων, μικρή αγορά, έλλειψη πρώτων υλών και καυσίμων, έλλειψη εργατικών χεριών, φτηνά εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα

6. Ρόλος του κράτους

- Επενδύσεις σε έργα υποδομής
- Διαμόρφωσε ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο
- Επιδίωξη εκσυγχρονισμού ελληνικής οικονομίας (ιδίως ο Τρικούπης)

7. Εξωελλαδικό ελληνικό κεφάλαιο

- αρχ. δεκαετίας 1870 στρέφεται προς την Ελλάδα χάρη στην εύνοια Τρικούπη (για την οποία κατηγορήθηκε από αντίπαλό του) κάνοντας ευκαιριακές επενδύσεις

1. Η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας ήταν ένα από τα σημαντικότερα έργα που έγιναν στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα με πρωτοβουλία του κράτους.

- Τα έργα για την αποξήρανση της Κωπαΐδας άρχισαν την δεκαετία του 1880, ενώ το έργο ολοκληρώθηκε τελικά το 1931. Στην πρώτη φάση πραγματοποιήθηκαν αποστραγγιστικά έργα από γαλλική εταιρία, κατά την περίοδο 1882-1886. Η Κωπαΐδα αποξηράνθηκε προσωρινά αλλά εξαιτίας μείωσης της επιφάνειας του εδάφους της, που σημειώθηκε αμέσως μετά την αποξήρανση, η περιοχή πλημμύρισε ξανά τα επόμενα χρόνια. Τότε ξεκίνησαν νέα έργα από αγγλική εταιρία, τα οποία ολοκληρώθηκαν το 1931 και η λίμνη αποξηράνθηκε οριστικά, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν 241.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης

- Το 1953 η περιοχή της Κωπαΐδας απαλλοτριώθηκε και εφάρμοστηκε πρόγραμμα εναλλασσόμενων καλλιεργειών.

Έργα αποξήρανσης της Κωπαΐδας
(Ξυλογραφία, Έσπερος, 15/27.8.1886, Βιβλιοθήκη της Βουλής, αρ. εκθ. 186)

Γενικά:

- Οι ρυθμοί ανάπτυξης της Ελλάδας ήταν οι χαμηλότεροι στην Ευρώπη τον 19^ο αι.
- Ωστόσο ήταν οι υψηλότεροι στην περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου

Η Αθήνα των αρχών του 20^{ου} αι.

Athènes. Place de la Constitution.

Β. ΚΟΙΝΩΝΙΑ

- Αργή αλλά συνεχής αλλαγή ελληνικής κοινωνίας
- Βαθμιαία **ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ** =
= ενίσχυση της κοινωνικής θέσης και του ρόλου των
αστικών στρωμάτων στο ευρύτερο πλαίσιο της
ελληνικής κοινωνίας

Τα καφενεία της Αθήνας, πυρήνας της αστικής ζωής

1. Αγρότες

- Συντριπτική πλειονότητα
- **Κυρίως μικροϊδιοκτήτες**, που εργάζονται με την οικογένειά τους
- Ιδιαίτερη περίπτωση των **ακτημόνων κολίγων Θεσσαλίας**, που έχασαν πολλά από τα δικαιώματά τους, καθώς μπορούσαν να τους διώξουν ανά πάσα στιγμή από τη γη τους

2. Αστοί ↔ Εργάτες

- ◉ Αστικά στρώματα: επιχειρηματίες, ασχολούνται με εμπόριο, ναυτιλία, τραπεζικές εργασίες, βιομηχανία, δημόσιοι υπάλληλοι → παίζουν δυναμικό ρόλο
- ◉ Εργάτες: γυναίκες και παιδιά, καθυστερημένη εμφάνιση, όπως και της βιομηχανίας → ζουν σε άθλιες συνθήκες

3. Μετανάστευση

- 19^{ος} αι. έντονο το φαινόμενο στον φτωχό ελλαδικό χώρο,
- προορισμός οι πλούσιες παροικίες του εξωτερικού, κυρίως η Αίγυπτος
- τέλη 19^{ου} αι. άσχημες σοδειές σταφίδας, ζήτηση εργατικών χεριών στις ΗΠΑ → **μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα αγροτών από Πελοπόννησο προς Αμερική**

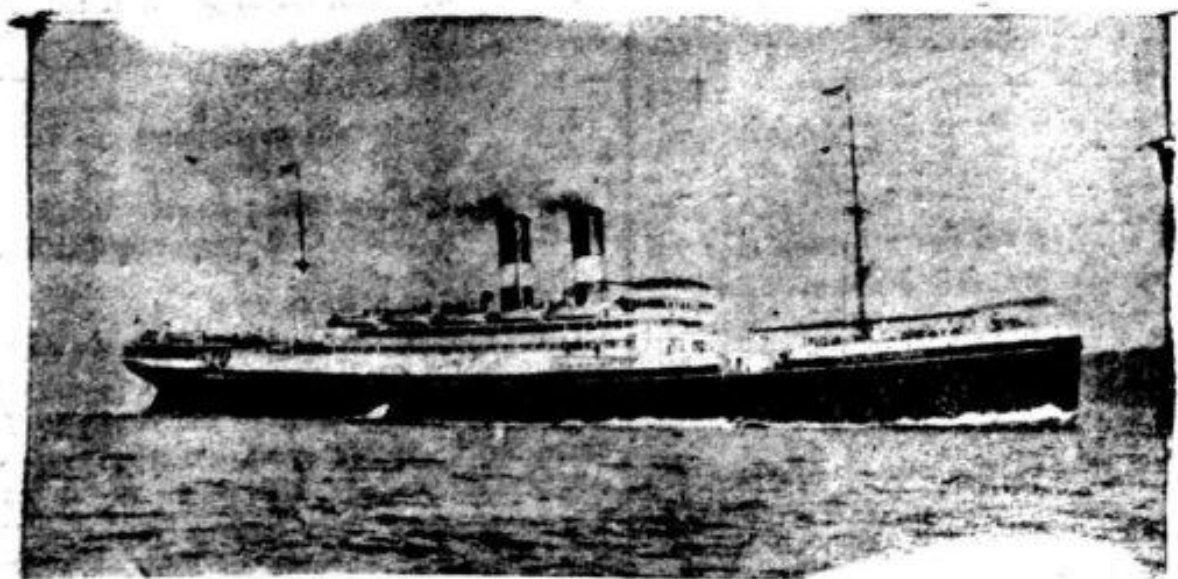

ΑΥΣΤΡΟΑΜΕΡΙΚΑΝΑ

ΤΑΚΤΙΚΗ ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΓΡΑΜΜΗ

ΠΑΤΡΑΙ - ΝΕΑ ΥΟΡΚΗ

Τὸ ταχύπλοον καὶ θαλαμηγὸν ἀτμόπλοιον

"ΑΡΓΕΝΤΙΝΑ"

Με διπλοῦς ἑλικας, νεότευκτον, ἤλεκτροφωτιστον καὶ ταχύπλοον

Ἀναχωρήσει **10 Μαρτίου** ἡμέραν Δευτέραν

ΠΡΟΣΕΧΕΙΣ ΑΝΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΔΙΑ ΝΕΑΝ ΥΟΡΚΗΝ

ΚΑΙ ΖΕΡ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ **17 Μαρτίου** ἡμέραν Δευτέραν

Γραμμὴ ΠΑΤΡΩΝ — ΒΟΥΕΝΟΣ Α΄ΥΡΕΣ κατ' εὐθείαν

ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑ **7 Μαρτίου** ἡμέραν Δευτέραν

Ἡ «Αὐστροαμερικάννα» ἔχει διαίριον τηλεγράφων εἰς τὰ ἀτμόπλοιά της, διὰ τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἐπιβάτης δύναται νὰ συνεννοηθῇ ὅταν θέλῃ με τοὺς οἰκείους του.

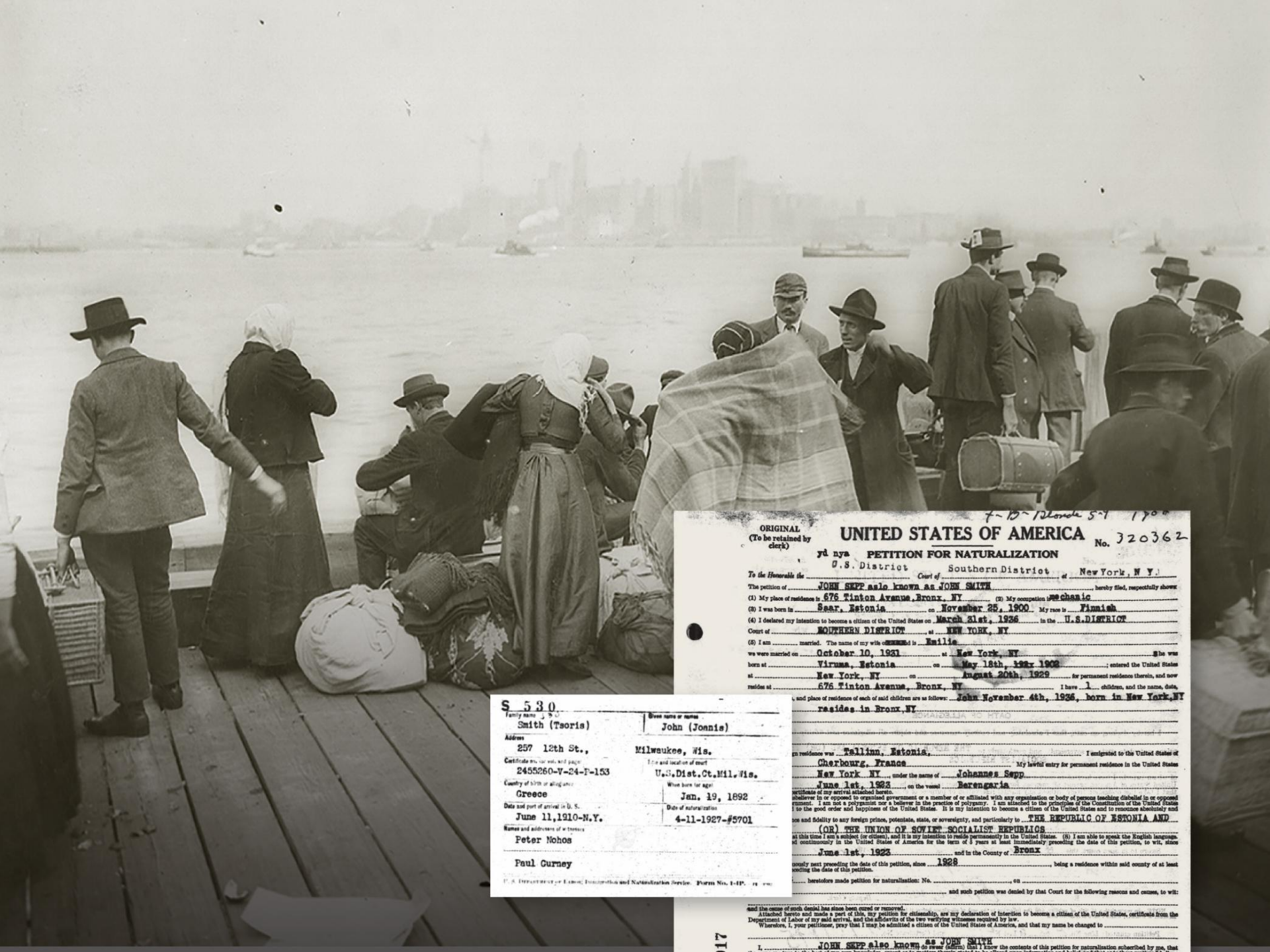
ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΠΡΑΚΤΟΡΕΙΑ. Ἐν Πάτραις ὁδ. Ἀγ. Ἀνδρίου, Ἐν Πειραιεὶ πλατεία Κερκισσάκη, Ἐν Ἀθήναις Σταδίου (Μέγαρον Ἀργαίου)

Το νησί Έλλις, στ' ανοιχτά του Μανχάταν, υπήρξε ο κύριος σταθμός υποδοχής των μεταναστών που έφταναν στην Αμερική, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη...

ORIGINAL
(To be retained by clerk)

7-10-12 Island 5-7 1900

UNITED STATES OF AMERICA No. 320362

rd nya PETITION FOR NATURALIZATION

U.S. District Southern District at New York, N.Y.

To the Honorable the Court of

This petition of **JOHN SEPP also known as JOHN SMITH** hereby filed, respectfully shows:

(1) My place of residence is **676 Tinton Avenue, Bronx, NY** (2) My occupation **Mechanic**

(3) I was born in **Saar, Estonia** on **November 25, 1900** My race is **Finnish**

(4) I declared my intention to become a citizen of the United States on **March 21st, 1926** in the **U.S. DISTRICT**

Court of **SOUTHERN DISTRICT** at **NEW YORK, NY**

(5) I am married. The name of my wife is **Emilie**

we were married on **October 10, 1921** at **New York, NY** He was born at **Viruma, Estonia** on **May 18th, 1887** entered the United States at **New York, NY** on **August 20th, 1929** for permanent residence therein, and now resides at **676 Tinton Avenue, Bronx, NY** I have **1** children, and the name, date, and place of residence of each of said children are as follows: **John November 4th, 1926, born in New York, NY resides in Bronx, NY**

My residence was **Tallinn, Estonia, Cherbourg, France** I emigrated to the United States of **New York, NY** under the name of **Johannes Sepp** My lawful entry for permanent residence in the United States **June 1st, 1922** on the vessel **Barenegaria**

Attestation of my arrival attached hereto.

I am not a polygamist nor a believer in the practice of polygamy. I am attached to the principles of the Constitution of the United States and to the good order and happiness of the United States. It is my intention to become a citizen of the United States and to renounce absolutely and forever and fidelity to any foreign prince, potentate, state, or sovereignty, and particularly to **THE REPUBLIC OF ESTONIA AND (OR) THE UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS**

At this time I am a subject (or citizen) and it is my intention to make permanently in the United States. (b) I am able to speak the English language continuously in the United States of America for the term of 5 years at least immediately preceding the date of this petition, to wit, since **June 1st, 1922** and in the County of **Bronx**

County next preceding the date of this petition, since **1928**, being a residence within said county of at least one year immediately preceding the date of this petition.

I heretofore made petition for naturalization: No. _____ on _____ and such petition was denied by that Court for the following reasons and causes, to wit:

\$ 530

Family name **Smith (Tsooris)** Given name or names **John (Jonnie)**

Address **257 12th St., Milwaukee, Wis.**

Certificate number and page **2455260-V-24-P-153**

Country of birth or origin **Greece**

Date and part of arrival in U. S. **June 11, 1910-N.Y.**

Names and addresses of witnesses **Peter Mohos**

Paul Gurney

U. S. DIST. CT. MIL. WIS.

When born for age **Jan. 19, 1892**

Date of naturalization **4-11-1927-#5701**

U. S. DEPARTMENT OF COMMERCE, Immigration and Naturalization Service. Form No. 1-41P.

and the cause of such denial has since been cured or removed.

Attached hereto and made a part of this, my petition for citizenship, are my declaration of intention to become a citizen of the United States, certificate from the Department of Labor of my said arrival, and the affidavit of the two verifying witnesses required by law.

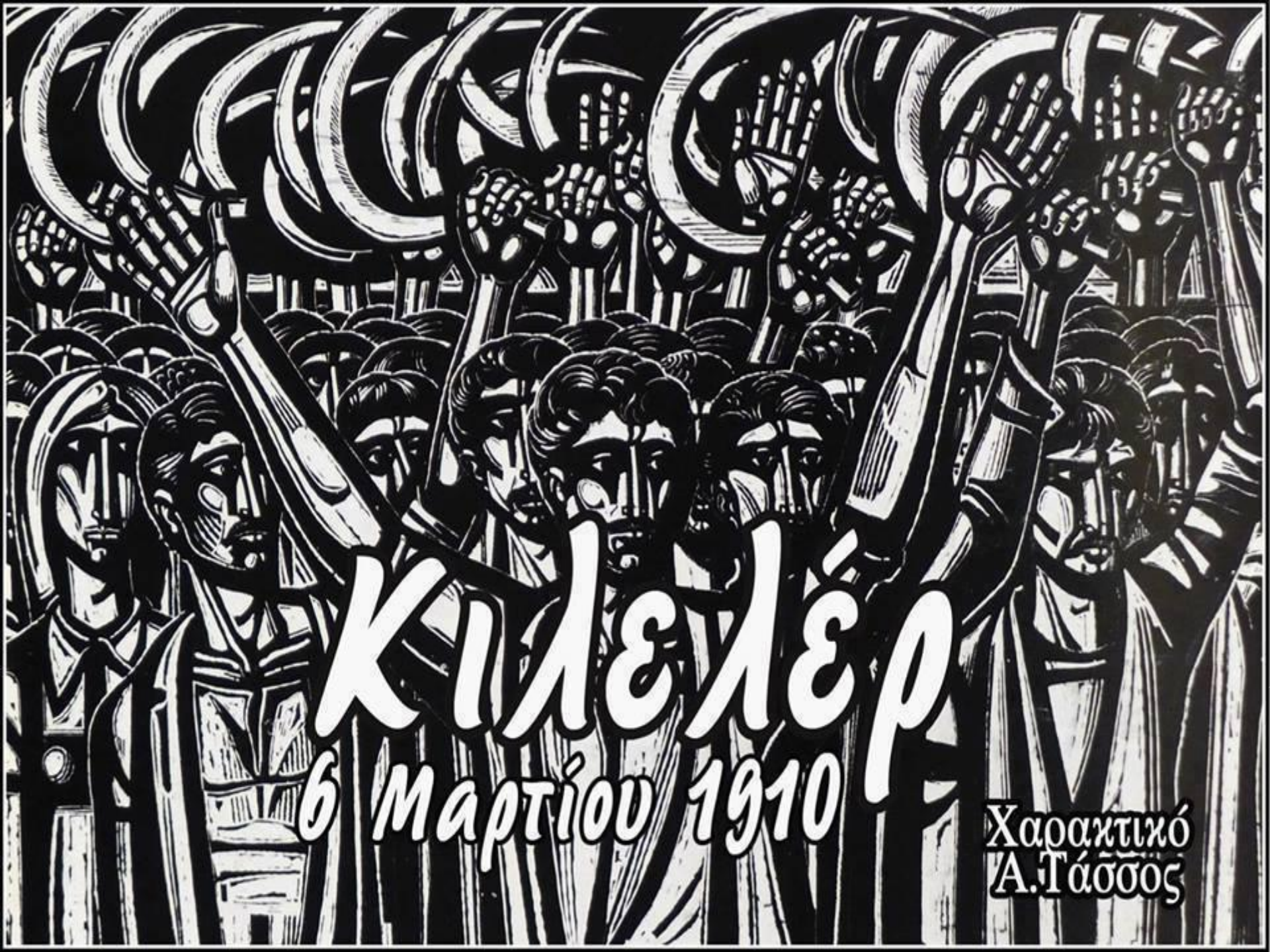
Wherefore, I, your petitioner, pray that I may be admitted a citizen of the United States of America, and that my name be changed to

I, **JOHN SEPP also known as JOHN SMITH** do hereby affirm that I know the contents of this petition for naturalization subscribed by me, that

4. Αγώνες κολίγων Θεσσαλίας

- Ένοπλη σύγκρουση με το κράτος στο Κιλελέρ (1910)
- Ακολούθησε διανομή τσιφλικιών (αναδασμός)

Κιλελέρ

6 Μαρτίου 1910

Χαρακτικό
Α. Γιάσος

Μνημείο στο Κιλιέρ της Λάρισας

5. Εργατικό κίνημα

- ◉ Δεκαετία 1870 πρώτες εργατικές απεργίες, εφημερίδες και έντυπα προβάλλουν δικαιώματα & αιτήματα εργατών.
- ◉ Διάδοση σοσιαλιστικών ιδεών
- ◉ 1891 πρώτος εορτασμός εργατικής Πρωτομαγιάς στο Παναθηναϊκό στάδιο

6. Γυναικείο κίνημα

- Η αναγνώριση δικαιωμάτων στις γυναίκες
- Κύριο αίτημα η ανάγκη εκπαίδευσης των γυναικών, που ήταν παραμελημένη

ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ...

...διαβάστε λογοτεχνία

- ✓ Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, *Ο πύργος του Ακροποτάμου* (1915).
Ρεαλιστική παρουσίαση της ελληνικής υπαίθρου κατά τον 19ο αιώνα.
- ✓ Αθηνά Κακούρη, *Πριμαρόλια* (1998).
Η ζωή στην Πάτρα του 19ου αιώνα με φόντο τη σταφιδική κρίση.
- ✓ Ιωάννα Καρυστιάνη, *Νύφες* (2005).
Η μετανάστευση στις Η.Π.Α. στα τέλη του 19ου αιώνα
και στις αρχές του 20ού αιώνα.
Στο βιβλίο βασίστηκε η ομώνυμη ταινία του Παντελή Βούλγαρη (2005).

Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο θυμόμαστε ότι κατά τον 19ο αιώνα...

- ✓ το πολίτευμα της Ελλάδας υπήρξε απόλυτη μοναρχία (1832), συνταγματική μοναρχία (1844) και βασιλευόμενη δημοκρατία (1864)
- ✓ η ελληνική εξωτερική πολιτική καθορίστηκε από τη Μεγάλη Ιδέα
- ✓ οι συχνές κρητικές επαναστάσεις οδήγησαν στην αυτονομία της Κρήτης
- ✓ κορυφώθηκε ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός για τη Μακεδονία (μακεδονικό ζήτημα)
- ✓ το κίνημα των Νεοτούρκων (1908) πυροδότησε ποικίλες διεργασίες στα Βαλκάνια
- ✓ η ελληνική οικονομία ήταν αγροτική με αναπτυγμένο το εμπόριο και τη ναυτιλία
- ✓ στην ελληνική κοινωνία κυριαρχούσαν αριθμητικά οι αγρότες, αλλά τον πιο δυναμικό ρόλο έπαιζε μια διαρκώς ενισχυόμενη αστική τάξη.